

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 10, Aralık 2017, s. 607-620

Ar. Gör. Emre TÜRKMEN

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, emreturkmen@ktu.edu.tr

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE -XP ZARF-FİİL EKİNİN KULLANIM ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVLERİ*1

Özet

Türkmen Türkçesi, en eski yazılı metinlerini verdiği dönemden günümüze değişik kollara ayrılarak gelen Türkçenin Oğuz grubunun doğu kolunda yer almaktadır. Bu çalışmada, -Xp zarf-fiil ekinin Türkmen Türkçesindeki kullanım özellikleri ve işlevleri ele alınacaktır. Fiillere eklenerek çeşitli işlevlerde kullanılabilen -Xp zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünlü ile biten fiil tabanlarına geldiğinde araya *y* ünsüzü almamaktadır. Farsça *hem* bağlacının eklenmiş biçimi olan +Am ve +clk küçültme ekleri ile eklenerek genişleyebilmektedir. Bunun yanında Türkmen Türkçesinde yeterlilik çatısının oluşumunda sıklıkla kullanılan ekin, olumsuz fiil tabanlarına gelmediği görülmektedir. Türkmen Türkçesinin ölçünlü dili esas alınarak edebî eserlerin taranmasıyla elde edilen örneklerle -Xp zarf-fiil ekinin özellikleri ve işlevleri ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Türkmen Türkçesi, -Xp Zarf-Fiil Eki

THE USE AND FUNCTIONS OF THE GERUND AFFIX -XP IN TURKMEN TURKISH

Abstract

Turkmen Turkish takes place in East section of Oghuz Group of Turkish. In this paper, the use and functions of the gerund affix -Xp in Turkmen Turkish will be discussed. The gerund affix -Xp, which is added to the verbs, can

---

* 2-3 Haziran 2016 tarihli Türk Dilinde Ekler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâli olan çalışma, Prof. Dr. Selahittin Tolgun danışmanlığında tamamlanan *Türkmen Türkçesinde Zarf-Fiiller* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

be used in various functions when it comes after the vowel ending base of verbs, unlike Turkey's Turkish the intervocalic euphonic consonant /y/ is not used in Turkmen Turkish. The gerund affix -Xp also can become inflexible expanding with the suffixes +Am which is conjunction from *hem* in Persian Language and +clk which is the diminutive in Turkish. Besides, it is often used for the potential verb in Turkmen Turkish. It does not add to the negative base of verbs. The use and functions of the gerund affix -Xp are intended to be determined and explained by scanning the literary works written in Turkmen Turkish.

Keywords: Turkish, Turkmen Turkish, Gerund Affix -Xp

1. GİRİŞ

Türkmen Türkçesi, en eski yazılı metinlerini verdiği dönemden günümüze değişik kollara ayrılarak gelen Türkçenin Oğuz grubunun doğu kolunda yer almaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan -Xp zarf-fiil eki, Türkçeye işlerlik kazandıran fiilimsi eklerindedir. Fiillere eklenerek sebep, zaman, tarz gibi yönlerden zarf görevinde kullanılan kelimeler üreten -Xp zarf-fiil ekinin işlevleri ve kullanım özellikleri, Türkmen Türkçesinin ölçünlü dili esas alınarak edebî eserlerin taranmasıyla elde edilen örneklerle gösterilecektir.

2. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE -XP ZARF-FİİL EKİ

Ek hakkında Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar-daki görüşlerden hareketle ek için "Yüklemi oldukları iç cümleyi basitçe baş cümlelerin yüklemine bağlı kılar ve iki kılışın birbiri ardınca veya aynı zamanda gerçekleştiğini gösterir." (Banguoğlu, 1974: 428-429); "Bitmişlik anlamı taşıyan ulaç -ıp, -ip, -up, -üp, -p asıl hareketi tamamlayan ikinci hareketi gösterir. Birinci hareket ikinci hareketi zaman, amaç, hedef, tarz ve durum yönlerinden tanımlayarak tamamlar." (Hanser, 2003: 120); "Daima kendinden sonraki fiile bağlı olup ondaki şahıs ve zaman kavramını kendi üzerine çeker." (Korkmaz, 2009: 1000) denilebilir.

3. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE -XP ZARF-FİİL EKİNİN KULLANIM ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVLERİ

Türkmen Türkçesinde ek, Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünlü ile biten fiiller üzerine geldiğinde araya koruyucu ünsüz y gelmez. Kelimenin son ünlüsü ile ekin ünlüsü birleşir ve ekin ünlüsü uzar (Doğan, 2007: 571; Kara, 2007: 278; Buran vd., 2014: 191).²

² Hünerli (2012: 52), konuya ilişkin Söyegov'dan şu bilgiyi nakleder: "Bu ünlü uzaması ikincil bir ünlü uzamasıdır. Aynı türden bir seyri "y" kaynaştırma ünsüzü kullanılmadan Gagavuz ve Azeri Türkçesinde de görmek mümkündür."

Türkmen Türkçesinde -Xp zarf-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına gelmemektedir.³ Ekin olumsuz biçimi için Türkiye Türkçesinde -mAdAn, -mAyIp yapılarına karşılık gelen -mAn ve -mAzdAn kullanılmaktadır.

Yerini **bilip** sözleşen, dildir daşın galası, Yerini **bilmän** sözleşen, dildir başın belası “Yerini **bilerek** söylersen, taşın kalesi dildir, yerini **bilmeden** söylersen, başın belası dildir” (Doğan, 2014: 433).

3. 1. Ek, Türkiye Türkçesine bazen -ArAk zarf-fiil ekiyle çevrilebilir.

Ependi ogrını **gözlöp**, çeşmaniñ boyuna barıpdır. “Nasreddin Hoca, hırsız **gözleyerek** çeşmenin kenarına gelmiş” (Durdyýewa, 2006: 3).

Şonuñ üçinem dayhanlar Ependini önlerine **salıp**, Teymirleñe arz etmäge gidipdirler. “Bunun için de çiftçiler Hocayı önlerine **katarak** Timur’a şikâyet etmeğe gitmişler” (Özkan, 1999: 212).

Süytde agzı bişen, suvı **üflöp** içer. “Sütten ağzı yanan, suyu **üfleterek** içer” (Doğan, 2014: 4).

... mundan habarsız Annaberdi Memmetdurda **gülöp** seretdi. “...bundan habersiz Annaberdi Memmetdurda’ya **gülerek** baktı” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 184).

3. 2. Ek, bazen -Inca ve -DIğIndA işlevinde kullanılır.

Bagın sakçısı onu **görüüp**, daşdan gıgırıpdır. “Bahçenin bekçisi onu **görünce** uzaktan bağırmuş” (Durdyýewa, 2006: 12).

Ulı dag **oturıp**, kiçi daga ıgal düşmez. “Ulu dağa **oturduğunda**, küçük dağa kar (yağmur) düşmez” (Doğan, 2014: 403).

Gayıp molla bu sözleri **eşidip** mıssa yıldırdı. “Gayıp Molla bu sözleri **duyunca** hafifçe gülümsedi” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 252).

İkiçek **galıp**, ...çörek iydik. “Başbaşa **kalınca**... ekmek yedik” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11,1998: 269).

3. 3. Ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yardımcı eylemin ana eylemden önce gerçekleştiğini bildiren işleve sahiptir. Banguoğlu (1974: 573), bu özellik ile ilgili olarak Türkçede zarf-fiillerin iki yargı arasında zaman ve tarz ilişkisi kurarak bir *ulama cümlesi* meydana getirdiğine işaret etmektedir.

³ Hünerli (2012: 53), konuya ilişkin Annurov’dan şu bilgiyi nakleder: “Türkmen Türkçesinde ekin olumsuz çekimi olarak {-mayıp} şekli kullanılmaz, bunun yerine {-mAn} ekinden yararlanır.”

Keyigi öldürcek bolanda keyik patıšanuñ ogluna garap: Men bir suv **içip** geleyin diyyär. “Geyiği öldüreceği sırada geyik padişahın oğluna bakarak ben bir su **içip** geleyim demiş” (Reichl, 1982: 29).

Dövler palvanı **çağırıp**, Hundayberdi bilen göreş tutdurmaga başlayarlar. “Devler pehlivanı **çağırıp** Hundayberdi ile güreştirmeye başlamışlar” (Reichl, 1982: 34).

Ependi torbanıñ agzını **çözüp**, başaşak tutupdır da kişüvläpdir. “Hoca torbanın ağzını **çözüp** baş aşığı tutarak silkmış” (Özkan, 1999: 216).

3. 4. Ek, Türkiye Türkçesindeki *iken* işlevinde kullanılabilir.

Patıšanuñ oğlu bir keyigi **kovalap**, şol çınarıñ üstünden gelipdir. “Padişahın oğlu bir geyiği **kovalarken** bu çınarın yanına gelmiş” (Reichl, 1982: 26).

Günlerde bir gün Ependi hoz ağacınıñ aşagında **oturup**... diyip, pikir övrüpdür. “Günlerden bir gün Nasreddin Hoca ceviz ağacının altında **otururken**... diye düşünmüştür” (Durdyýewa, 2006: 6).

3. 5. Eki, bazen -mAkLA veya -ArAk ekiyle çevirmek gerekmektedir.

Odun **satınp** gün görýän, onuñ üçin ayrıl odunımıñ içinden diyip yalbaranmış. “Odun **satmakla** / **satarak** geçimimi sağlıyorum, bu yüzden odunumun içinden çık diye yalvarmış” (Reichl, 1982: 39).

Siz, hezreti emir, emir Masumıñ başlap hayır-sahavat yoluna **düşüp**, ili gün kibi çoyduñüzü, alkış barına mınasıp bolduñuz. “Emir hazretleri, siz emir Masum’un başlattığı hayır hasenat işlerini **devam ettirmekle** (meşgul olup) ülkeyi güneş gibi ısıttınız, bütün övgüleri hak ettiniz” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 255).

3. 6. Eki, -DIğI için; -DIğIndAn yapılarıyla çevirmek gerekmektedir.

Ertir görseler, ol gor **depelenip**, aşak çökerilipdir. “Sabah baktıklarında görmüşler ki, o karışım [delikanlılarca] **çiğnendiğinden** aşığıya doğru çökmüş” (Gowşudow, 1989: 5)⁴.

Patışa bu işiñ vezirden yetendigini **bilip**, onu ölüme hüküm edipdir. “Padişah bu işin arkasında vezirin olduğunu **anladığından** onu ölüme mahkûm etmiş” (Reichl, 1982: 17).

3. 7. Ek, bazen -DIktAn sonra yapısıyla çevrilebilir.

Ependi töveregine göz **aylap** aydım aytmaga başlapdır. “Hoca etrafına göz **attıktan sonra** şarkı söylemeye başlamış” (Durdyýewa, 2006: 6).

Sag boluñ! **diyip** yoluna gitti. “Sağ olun **dedikten sonra** yoluna gitti” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 270).

⁴ Ata Gowşudow’un *Perman* adlı romanın 1989 Kiril harfli baskısının Latin harflerine aktarıldığı metinden alıntılanan örneğe internet üzerinden erişilmiştir. <http://gollanma.com/kitaphana> (Erişim Tarihi: 24.05.2016).

3. 8. Ek, bazen -DIĞI hâlde yapısıyla çevrilmesi gerekmektedir.

Ol gidensoñ ecesi bilen öñki ayalı Cemala iş **etdirip**, özleri keyp çekip oturarmışlar. “O gittikten sonra annesiyle ilk karısı, Cemal’a iş **yaptırdıkları hâlde** kendileri keyif çatıyormuşlar” (Reichl, 1982: 44).

Ol çopan öñüne yañı nahar **alıp**, çöreg; bolmansoñ, nätceğini bilmän, garancaklap duran eken. “Çobanın katığı **olmasına rağmen**, çöreği olmayınca nasıl yiyeceğini düşünüyormuş” (Ergun ve Sakaoglu, 1991: 26).

3. 9. Eki bazen Türkiye Türkçesine -mAyI, -mAktA gibi zarf-fiil eki olmayan yapılarla çevirmek uygun düşer. Aşağıdaki altı çizili -Xp başar- yapısını bir tasvir yardımcı fiili olarak düşünmek daha uygun olacaktır.

Sähregöriz guşunu ava uçuranlarında ol birbada iki avı **avlap başarıyan** eken. “Sähregöriz kuşu ava çıkarıldığında bir seferde iki avı birden **avlamayı başarıyormuş**” (Mühammetjuma ve Mämmetjumayew, 2013: 17).

3. 10. Ek, +rAk ekiyle genişletilebilir. Bu durumda ekin ünsüzü tonlulaşır (Söyegov vd., 2000: 427). Türkiye Türkçesine vokal zarf-fiil eki -A ya da -ArAk zarf-fiil ekiyle çevrilebilir.⁵

Onsoñ yeñnesiniñ bercek cogabından **çekinibräk** durdı da ondan soradı. “Daha sonra yengesinin vereceği cevaptan **çekinerek** bekledi ve sonra sordu” (Saryhanow, 2007: 17).

Öñem **gorkubrak** gelyen gaplañ, bu ulı galmagaldan gorkup, ızına ökcäni götäryär. “Zaten **korka korka** gelmekte olan kaplan, bu gürültüden korkup bütün gücüyle kaçmaya başlamış” (Ergun ve Sakaoglu, 1991: 42).

3. 11. Ek, Türkmen Türkçesinde *de / da, bile, dahi* görevinde kullanılan Farsça *hem* bağlacının ekleşmiş biçimi olan +Am ile ekleşerek genişleyebilir (Hünerli, 2012: 53).⁶ Bu durumda iki ünlü arasında kalan ekin ünsüzü tonlulaşmaktadır.

Hemmeñiz müdüñizmi? **diyibem** sormadı. “Hepiniz bindiniz mi? **diye de** sormadı” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 184).

Ündevçi diyerlik ündevçi Buhara-yı Şerifde yok, **bolubam** bilmez, diyip kazıkelan inamlı sözledi. “Danışman denen müzakereci Buhara’da yok. **Olmaz da** diyen Kadı Kelan kendinden emin konuştu” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 255).

⁵ Öner (2007: 68-73), söz konusu durumu, “zarfların isim türünde görülen birçok ekin, fiil kökenli zarf (gerundium) biçimlerinde *de* kalıplaşarak bir dizi genişlemiş zarf-fiil ekine yol açabilecekleri” şeklinde açıklamaktadır.

3. 12. Ek, +cIk⁷ ile ekleşerek genişleyebilir.⁸

Yanaşıpcık otrırs. “*Yan yana oturuyoruz*” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 271).

Ol seň adıñam özi **dakıpcık** gitdi, oğlum. “*Senin adını da bizzat kendi koyup gitti oğlum*” (Welsapar, 2004: 52).

3. 13. Ek, +lA- isimden fiil yapan ekiyle birlikte türemiş +lAp ekini oluşturur. Korkmaz (2011: 72), +lAp eki için Türkmen lehçesinde zaman ve tarz zarfları hâline gelmiş örnekler de kullanıldığından söz eder.

Şol günden soň Övezmirat batır birnäçe **günläp** hovlusından çıkmadı. “*O günden sonra Övezmirat günlerce yaşadığı yerden çıkmadı*” (Gowşudow, 1989: 500).

Eslı **vagtlap** onı guşhanda sakladılar. “*Uzun zamandır onu kümeste beslediler*” (Muhammetjuma ve Mämmetjumaýew, 2013: 16-17).

...on üç **aylap** ganım bilen uruşdık. “*On üç aydır düşman ile vuruştuk*” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 21).

Merhumıñ ruhu bir **yıllap** özünüñ yatlanılmagını küyseyär. “*Merhumun ruhu bir yıl boyunca yâd edilmeyi arzu ediyor*” (Ylýasowa, 2005: 26).

3. 14. Ek, ikilemeler için kullanılabilir.

Dervezden **gelip-geçip** duran yolağçılarıñ her haysısınıñ öz görnüş mısalasına görä meñzetme, yomaklar tapıp, gülüşyördiler. “*Kaleden gelip geçmekte olan yolcuların her birinin kendi görünüşüne göre benzetme yapıp ve örtülü konuşup gülüşüyordular*” (Gowşudow, 1989: 12).

Gelcekki perzendiñ ovidan ve görmegey bolmagını isleseñ, gövrelı ayalıña **saylap-seçip** alan miveleriñi iydir. “*Doğacak çocuğun güzel ve sevimli olmasını istiyorsan, hamile eşine [özenle] seçerek aldığı meyvelerden yedir*” (Ylýasowa, 2005: 14).

Emma tilki yine möcek bilen giden bolup, bir salımdan soň ızına övrülip gelyärde, yañkı yağlı golçadaki yağı **yalap-yalap** gulpuna getirip goyyar. “*Fakat tilki yine kurt ile birlikte gittikten sonra bir ara geriye dönüp gelmiş ve testideki yağı yalaya yalaya kulpuna kadar getirip bırakmışlar*” (Ergun ve Sakaoğlu, 1991: 90).

⁶ Bu yapı, Azerbaycan lehçesinde -ip’li gerundiumların I. ve II. şahıs ekleriyle çekime girdiği (Aşk damında giriftar olalı zar **olub-am**) şekilden farklıdır (Hatipoğlu, 1954: 514).

⁷ Ergin (2013: 163-164), Eski Türkçede +cIk ekinin olmadığı altını çizerek ekin başlıca işlevinin isimden küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapmak olduğunu belirtmektedir. Tekin (2003: 83), kitabelerde mezkûr işlev için +kIñA ekinin kullanıldığını “*azkña*” örneğiyle göstermektedir.

⁸ Yapının Özbekçede muadili olarak -p+ginä kullanılmaktadır. Ayrıca bk. Tolkun (2009: 187).

Her gün **aglap-aglap**, gözleri kör bolmaga az galıpdır. “Her gün **ağladığından / ağladığı için / ağlaya ağlaya** gözleri kör olmak üzereymiş” (Ergun ve Sakaoğlu, 1991: 50).

Aynı zamanda farklı zarf-fiil ekleriyle teşekkül etmiş ikileme örneklerini de görmek mümkündür. Nitekim *Türkmen Diliniñ Grammatikası* adlı çalışmada (2000: 429), günümüz Türkmen dilinde *-yp/-ip* ve olumsuz biçimi *-man/-mân* zarf-fiil ekleriyle teşekkül edilen ikileme örnekleri verilir.

Emma bir hepde **geçip-geçmänkä** metcidiñ cemeğatı kemelip başladı. “Fakat bir hafta **geçip geçmeden** mescidin cemaati azalmaya başladı” (Gowşudow, 1989: 11).

Küreniñ yaşlarınıñ şäherliler bilen **gatılıp-garılansoñlar**, ulı yaşlılar-da olardan kem galmadılar. “Obanın gençlerinin şehirlilerle birlikte **katılmasından sonra** yaşlılar da onlardan geri kalmadılar” (Welsapar, 2010: 46).

3. 15. Ek kalıplaşarak birtakım edat ve zarf türetmektedir.

Sen haysına girmek isleyärsin? diyip, Mähricemal **gaytarıp** oña sorag berdi. “Sen hangisine girmek istiyorsun diyerek Mihricemal **tekrar** ona sordu” (Gowşudow, 1990: 17).

Öten işe ökünme **diyip**, yañıca aytmadımmı näme. “Geçmiş işe üzülme **diye** söylemedim mi” (Ergun ve Sakaoğlu, 1991: 10).

Toşap **diyip** alanım bal çıktı. “Hoşaf **diye** aldığım bal çıktı” (Doğan, 2014: 395).

Emma yolbars yalı äpet hayvanı **nädip** öldürceklerini bilmändir. “Fakat arslan gibi korkunç bir hayvanı **nasıl** öldüreceklerini bilememişler” (Ergun ve Sakaoğlu, 1991: 70).

Beydip, olar Annameredi-hä inandırıp bilmezler. “**Böyle yaparak** Annameret’i de inandıramazlar” (Welsapar, 2010: 35).

3. 16. Ek, Çağatay Türkçesinin etkisiyle Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki olan *-İpdlr* yapısında kullanılır.

Ependi töveregine göz aylap aydım aytmaga **başlapdır**. “Hoca etrafına göz attıktan sonra şarkı söylemeye **başlamış**” (Durdyýewa, 2006: 6).

Şonuñ üçinem dayhanlar Ependini öñlerine salıp, Teymirleñe arz etmäge **gidip-dirler**. “Bu yüzden çiftçiler Hocayı önlerine katarak Timur’a şikâyet etmeğe **gitmişler**” (Özkan, 1999: 212).

3.17. Ek, asıl fiilleri tasvir yardımcı fiillerine bağlamakta kullanılır.

3.17.1. *-Xp al-*: Kişinin eylemi kendisi için yaptığını belirtir. Tulum (1997: 11), *Özbekçede Tasvir Yardımcı Fiilleri* adlı çalışmasında *al-* fiili için kök hâlinde geçişli bir eylem olduğundan, Yakutça ve Çuvaşça hariç tutulduğunda söz konusu fiilin diğer

Türk şivelerinde herhangi bir fonemik değişiklik göstermeyerek oldukça muhafazakâr bir yapı sergilediğinden söz eder.

Ol Hindistanda baran yerindäki velayatı **eyeläp aldı**. “*Hindistan’a gittiği yerdeki vilayeti sahiplendi*” (Muhammetjuma ve Mämmetjumaýew, 2013: 18).

Ol bolsa elini elimden yuvaşlık bilen **çekip aldı** da yerinden galdı. “*O ise elini elimden yavaşça çekti ve yerinden kalktı*” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 270).

3.17. 2. -**Xp bar-**: Eylemin derece derece geliştiğini ya da sürekliliğini belirtir.

bar- esas fiildeki eylemin devamlılığını bildirmekle beraber, bu eylemin herhangi bir noktaya doğru yönelmiş, söz konusu noktaya doğru ilerlemekte olan bir eylem olduğunu ifade etmeye hizmet eder. Diğer taraftan, yine birleşmele- re “devamlılık” anlamı katan *ber-*, *otr-*, *tur-*, *yat-* ve *yür-* fiillerinde bu yöneliş anlamını katma özelliği yoktur (Tulum, 1997: 34).

Bir gün aglan, iki gün aglan, üçüncü günü gökde **uçup baryan** bir durna munuñ sesini eşidip, yanına gelip... “*Bir gün ağlamış, iki gün ağlamış, üçüncü gün gökte uçmakta olan bir turna bunun sesini duyup yanına gelmiş ...*” (Ergun ve Sakaoğlu, 1991: 88).

Dövleriñ palvanı Hudayberdi palvanı gısıp, **ovradıp baryar**. “*Devlerin pehlivanı Hudayberdi pehlivanı sıkıştırıp ufalyormuş*” (Reichl, 1982: 34).

Elli yaşap **baryan**. “*Elli yaşına geldim*” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 278).

Olar demir yoluñ boyun sıırıp **gidip baryardılar**. “*Demir yolunu takip ederek gidiyorlardı*” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 283).

3.17. 3. -**Xp başar-**: Bu yapı, Türkiye Türkçesine yeterlilik çatısıyla çevrilebilir.

Sähregöriz guşunu ava uçuranlarında ol birbada iki avı **avlap başaryan** eken. “*Sähregöriz kuşunu ava çıkardıklarında bir seferde iki avı birden avlayabiliyormuş*” (Muhammetjuma ve Mämmetjumaýew, 2013: 17).

3.17.4. -**Xp başla-**: Eyleme başlamayı bildirir. Türkiye Türkçesine aktarırken yapının muadili olarak -*mAk+A başla-* yapısını kullanmak gerekmektedir. Karadoğan (2004: 210-211), “*Türkmen Türkçesinde -Ip başla- biçiminde kullanılan kalıp ifadeler Türkiye Türkçesinde -mAyA başla- şeklindedir. Bu sebeple, -Ip eki Türkiye Türkçesine -mA “fiilden isim yapma eki” ve -A “yaklaşma hâli eki”nden oluşan -mAyA yapısıyla aktarılmadır*” der.

Yigrimi yaşa yetende ol obanıñ ulı pälvanları bilen göreşe **çıkıp başladı**. “*Yirmi yaşına geldiğinde o obanın güçlü pehlivanlarıyla güreşe çıkmaya başladı*” (Aşyr, 1986: 1).

Emma bir hepde geçip-geçmänkä metcidiň cemeğatı kemelip başladı. “Fakat bir hafta geçip geçmeden mescidin cemaati **azalmaya başladı**” (Gowşudow, 1989: 11).

Bu boluş meniň keypimi **gaçırıp başladı**. “Bu durum benim canımı **sıkmaya başladı**” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 184).

Yüregim **gürsüldep başladı**. “Yüreğim **hızlı hızlı atmaya başladı**” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 196).

3.17.5. -**Xp ber-**: Eylemin başkası için gerçekleştirildiğini belirtir. Tulum (1997: 60), bu yapı ile esas fiildeki eylemin başkası için yerine getirildiğinin de bildirildiği; bu durumda öznenen dışarıya doğru yönelmiş bir nesne ve eylemin bir başkasının istek veya yararına yapılmasının bir arada düşünülebileceği bilgisini verir.

Ependi, menin tıllarımı **gaytarıp ber!** diyipdir. “Hoca, benim altınlarımı **geri ver demiş**” (Durdyýewa, 2006: 7).

Ol geçip baryan Ependiden hatı **okap bermegi** hayış edipdir. “Orada geçmekte olan Hocadan mektubu **okumasını rica eder**” (Özkan, 1999: 228).

Ayna gelip, Kakacana çay **guyup berdi**. “Ayna gelip Kakacan’a çay **koydu**” (Aşyr, 1986: 204).

Biz öye baranımızda men eceme sandıktan sapanımı **alıp ber** diyerin. “Biz eve vardığımızda anneme sandıktan sapanımı **al diyeceğim**” (Reichl, 1982: 18).

3.17.6. -**Xp bil-**: Eylemi gerçekleştirmeye muktedir olmayı bildirir. Türkmençe-Türkçe Sözlük’te *bil-* fiili için eylemin *-p’li* ulaş biçiminden sonra gelerek güç yeterliği anlattığı bilgisi verilir (Tekin vd., 1995: 67). Türkiye Türkçesinde *-A* zarf-fiil ekiyle teşekkül eden bu yapı Türkmen Türkçesinde daha ziyade *-Xp* zarf-fiil eki ile meydana gelir.

Eger şuňkar av **avlap bilmese**, onda onu guşlarıň biri bilen doyurmalı. “Eğer *sun-gur avlanamazsa / avlanamadığı takdirde onu herhangi bir kuş ile beslemeli*” (Muhammetjuma ve Mämmetjumaýew, 2013: 19).

Biziňem bir palvanımız bar, şonuň bilen **göreşip bilermiň** diyyärler. “Bizim de bir pehlivanımız var, onunla **güreşebilir misin** [diye] soruyorlar” (Reichl, 1982: 34).

Seniňki dogrı diyip käkiligi **iyip bilmän** giden. “Seninki doğru diyerek kekligi **yi-yemeden çekip gitmiş**” (Ergun ve Sakaoğlu, 1991: 82).

Bize üç adamlık motorlıca gayık, onu **sürüp bilyen** adam gerekdi. “Bize üç kişilik bir motorlu kayık ve onu **sürebilen** bir adam gerekiyordu” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 182).

Kakam **durup bilmedi**. “*Babam duramadı*” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 294).

3.17.7. **-Xp bol-**: Bu tasvir yardımcı fiil yapısının kullanımıyla ilgili olarak Tulum (1997: 75), olumlu kullanışta, eylemin yerine getirilmesinin mümkünlüğü veya ihtimal dâhilinde oluşunu; olumsuz kullanışta ise eylemin gerçekleşmesinin imkânsızlığı veya onun muhtemel olmadığını ifade etme fonksiyonu üstlendiği bilgisini verir. Nitekim söz konusu yapı Türkmen Türkçesinde de mezkûr işlevde kullanılmaktadır.

Yok, onu **edip bolmaz**, sakgaldaş. “*Yok, onu yapmak olmaz arkadaş*” (Welsapar, 2010: 50).

Ölen kişiniñ ölenliğini nâhili nişan bilen **bilip bolyar**. “*Ölmüş birinin öldüğünü hangi nişanla anlamak mümkün olur*” (Durdyýewa, 2006: 34).

3.17.8. **-Xp çık-**: Eylemin baştan sona tamamlandığını belirtir.

Şonuñ üçin onuñ mazmununa işi dolı **okap çıkan** adam akıl yetirip biler. “*Bu yüzden onun içeriğini baştan sona okuyan kişi kişi akıl erdirebilir*” (Recebow, 1991: 6).

Olarıñ hatını alan vakti, **okap çikyanda** da derevem cogap yazyan. “*Onların mektubunu alıp okuduktan hemen sonra cevap yazar*” (Aşyr, 1986: 204).

3.17.9. **-Xp dur-**: Eylemin sürekliliğini belirtir. Türkmençe-Türkçe Sözlük’te *dur-* fiili için *-p* ekli ulaçlardan sonra süreklilik bildiren yardımcı eylem olarak kullanıldığı ifade edilir (Tekin vd., 1995: 177).

Gatı govı etdiñ, seni göresim **gelip durdı** diyip hemişekisi yalı şatlıkli garşı aldı. “*Çok iyi yaptın, seni çok göresim gelmişti diyerek her zamanki gibi sevinçle karşıladı*” (Aşyr, 1986: 204).

Munu **sınlap duran** Ependi /.../ diyip gıgıranmış. “*Bunu gören Hoca, /.../ diye söylenmiş*” (Durdyýewa, 2006: 140).

Ek bazen de esas fiilde ifade olunan eylemin ikinci bir eylem söz konusu olunca ya kadar devam ettiğini bildirmeye yarar. Burada, eylemin sürekliliğiyle birlikte, iğretliliği veya geçiciliği de vurgulanmış olur (Tulum, 1997: 191). Aşağıdaki örnekteki *-Xp dur-* tasvir yardımcı fiili mezkûr işlevde kullanılmaktadır:

Çagalar ağşamara Ependiniñ yolunu saklap, oña **garaşyp durupdurlar**. “*Çocuklar akşama kadar Hoca’nın yolunu bekleyip dururlar*” (Özkan, 1999: 143).

3.17.10. **-Xp gal-**: Eylemin sürekliliğini ya da pekiştirildiğini bildirir.

Suvı keramat saymak inancı il arasında entegem **saklanıp galıpdır**. “*Suyu uğurlu saymak inancı halk arasında hâlâ aynı şekilde yaşatılmaktadır*” (Yıyasowa, 2005: 18).

Horasan tilkisi bolsa can gaygısında **urnup galıpdır**. “Horasan tilkisi ise can acısıyla **kıvranıp kalmış**” (Ergun ve Sakaoğlu, 1991: 54).

3.17.11. -**Xp geç-**: Eylemin tamamlandığını bildirir.

Eger onda-da gutulmasa, ön **aydıp geçişimiz** yalı usulda eşegiñ süydüni bermeli. “Eğer o zaman da iyileşmezse daha önce **belirttiğimiz** gibi eşeğin sütünü vermeli” (Muhammetjuma ve Mämmetjumaýew, 2013: 187).

Bir yüz on bir yıl mundan ozal Gökdepe **bolup geçen** halk tragediyası yatdan çıkarıp bolmacak tarıhı vakadır. “Günümüzden yüz on bir yıl önce Gökdepe’de **gerçekleşen / olan** halk trajedisi hafızalardan silinmeyecek tarihî olaydır” (Hojageldiyew, 1991: 1).

3.17.12. -**Xp gel-**: Eylemin sürekliliğini ya da aralıksızlığını bildirir.

Bir adamıñ ata-babadan miras **galıp gelyän** yerini-suvunu zorlap alıp, başga birine bermek ulı günädir. “Bir adamın atasından miras olarak **kalan** yerini zorla alarak başga birine vermek büyük günahdır” (Aşyr, 1986: 125).

3.17.13. -**Xp git-**: Eylemin ansızın gerçekleştiğini belirtir.

Birnäçe ay oña tälim berlenden soñ, ol guş pirsatını tapıp **gaçıp gidipdir**. “Birkaç ay ona eğitim verildikten sonra, o kuş fırsatını bularak **kaçıp gitmiş**” (Muhammetjuma ve Mämmetjumaýew, 2013: 18).

Ogıan giren badına ol gız hem gözenekden **uçup giden**. “Çocuk [eve] girdiği sırada o kız da kafesten **uçup gitmiş**” (Reichl, 1982: 19).

Otlı çöp **pızılıp gitdi**. “Kibrit **fırladı gitti**” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 168).

3.17.14. -**Xp gör-**: Eylemin sınanmak veya bir şeyin mahiyetini anlamak için yapıldığını bildirir.

Bu usul ozal tecrube **edilip görlemdir**. “Bu yöntem önceden tecrübe **edilmiştir**” (Muhammetjuma ve Mämmetjumaýew, 2013: 21).

Hava, geçi dost, guyıniñ içi salkındır, indi senem şunuñ içinde **yaşap gör** diyipdir-de gidiberipdir. “Evet, keçi kardeş kuyunun içi serindir, şimdi sen de bunun içinde **yaşamayı dene de gör** diyerek gitmiş” (Reichl, 1982: 13).

Bir vagt ikisi güyçlerini **sınap görenlerinde** ikisi birbirini yıkıp bilmenmiş. “Bir zaman [sonra] ikisi güçlerini **tecrübe etmek istediklerinde** ikisi [de] birbirini yenememiş” (Reichl, 1982: 19).

3.17.15. -**Xp yat-**: Eylemin sürekliliğini bildirir.

Bir yolbars **uklap yatırka**, bir sıçancın bökceklöp onuñ bir eylesine bir beylesine geçip onu ahırı ukudan oyadıpdır. “Bir kaplan **uyumaktayken** bir fare hoplayıp zıplayarak onun bir o tarafına bir bu tarafına geçip onu sonunda uyandırmış” (Reichl, 1982: 11).

..ol ‘Kostişev!’ sözünü tokayñ gırasında başatarlarını **gucaklap yatan** esgerlere tarap yüzlenip gıgırdı. “O ‘Kostişev!’ diye orman kenarında silahlarını **kucaklayan** askerlere doğru bağırđı” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 240).

Soltan adamsını sessiz **sınlap yatşına**, bir hili oña yüregi avadı. “Sultan, kocasını sessizce **seyrederken** birden ona yüreği acıdı” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 360).

3.17.16. -**Xp yör-**: Eylemin sürekliliğini bildirir. Türkmence-Türkçe Sözlük’te *yör-* fiili için tamamlanmamış hareketin devam ettiğini belirten eylemin -*p* ulaç ekiyle oluşturduğu biçim ifadesine yer verilir (Tekin vd., 1995: 708).

Biziñ köpümüziziñ çagalarımız öñräkden bari şäherde **yaşap yörler**. “Bizim çoğumuzun çocukları evvelden beri şehirde **yaşamaktalar**” (Welsapar, 2010: 17).

Men iki öyüñ arasında habar **gatnaşip yören** gıbatçı heley del. “Ben iki ev arasında haber **getirip götüren** dedikoducu bir kadın değılim” (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11, 1998: 201).

4. SONUÇ

Türkmen Türkçesinde -*Xp* zarf-fiil ekinin kullanıldığı örnekler üzerinden yapılacak bir değerlendirme ile şu sonuçlar ortaya konabilir:

1. Eski Türkçe ve günümüz Karluk ve Kıpçak lehçelerinden farklı şekilde kendisinden önceki ünlüyü bünyesine alarak -*Xp* şeklinde kullanılmaktadır.
2. Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünlü ile biten fiil tabanlarına geldiğinde araya *y* ünsüzü almamaktadır.
3. Bazı eklerle genişleyebilmektedir. Farsça *hem* bağlacının ekleşmiş biçimi olan +*Am*, küçültme eki +*Ik* ve +*Ak* eki ile ekleşerek genişleyebildiği örnekler mevcuttur.
4. Ek, +*Am* ve +*Ak* ekleri ile genişlediğinde ekin ünsüzü tonlulaşmaktadır.
5. Türkmen Türkçesinde yeterlilik çatısının oluşumunda sıklıkla kullanılır.
6. Olumsuz fiil tabanlarına gelmemektedir. Ekin olumsuz biçimi için -*mAn*, -*mAzdAn* zarf-fiil ekleri kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- AŞYR, Ç. (1986). *Göreş*, Aşgabat: Türkmenistan Neşirýaty.
- BANGUOĞLU, T. (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- BORCAKOV, A.; SARIHANOV, M.; SÖYEGOV, M.; HOCAYEV, B. ve ÄRNAZAROV, S. (2000). *Türkmen Diliniň Grammatikası, Morfologiya*. Aşgabat, 1999. (TDK armağanı). Ankara: Ruh Neşiryat.
- BURAN, A.; ALKAYA, E. ve YALÇIN, S. K. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri Güneybatı / Oğuz Grubu*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DOĞAN, L. (2007). Türkmen Türkçesi. *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Editör: Levent DOĞAN, İstanbul: Kriter Yayınları, s. 539-591.
- DOĞAN, L. (2014). *Türkmen Atasözleri (Türkmen Nakılları)*, İstanbul: Parafiks Yayınevi.
- DURDYÝEWA, A. (2006). *Ependi*, Aşgabat: Miras.
- ERGİN, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- ERGUN, M. ve SAKAOĞLU, S. (1991). *Türkmen Halk Masalları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GOWŞUDOW, A. (1989). *Perman* (Roman), Aşgabat: Türkmenistan Neşirýaty.
- GOWŞUDOW, A. (1990). *Mähri-Vepa* (Roman), Aşgabat: Mekdep Kitaphanasy Magaryf.
- HANSER, O. (2003). *Türkmençe Elkitabı*, Çeviren: Zuhal Kargı ÖLMEZ, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17
- HATİPOĞLU, (Kılıçoğlu), V. (1954). "Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki". *Türk Dili Dergisi*, C: 3, Sayı: 33, s. 514.
- HOJAGELDIÝEW, N. (1991). *Gökdepe Galasy*, Aşgabat: Döredijilik-Önümçilik Birleşigi.
- HÜNERLİ, B. (2012). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-Fiiller*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- KARA, M. (2007). Türkmen Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör: Ahmet. B. ERCİLASUN, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 231-290.
- KARADOĞAN, A. (2004). "-İp ile Kurulan Zarf-Fiili Parçaların Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine", *Bilig*, Sayı: 31, s. 207-218.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KORKMAZ, Z. (2011). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUHAMMETJUMA, Ç. ve MÄMMETJUMAÝEW, A. (2013). *Şuňkarnama*, Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasynyň Milli Golýazmalar İnstituty.
- ÖNER, M. (2007). “Türkçede -prAk Zarf-Fiili”, *Modern Türklük Araştırmaları*, C: 4. Sayı: 3. s. 68-73.
- ÖZKAN, İ. (1999). *Ependi Şorta Sözler, Yomaklar Nasreddin Hoca Fıkraları*, Ankara: TİKA.
- RECEBOW, R. (1991). *Gadym Türkmen Edebiýaty (VIII-XII Asyrlar)*, Aşgabat: Ylym.
- REICHL, K. (1982). *Türkmenische Märchen*, Bochum: Studienverlag Brockmeyer.
- SARYHANOW, N. (2007). *Şükür Bağşy*, Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, Yayımlayan: Mehmet ÖLMEZ, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.
- TEKİN, T.; Ölmez, M.; Ceylan, E.; Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Yayımlayan: Mehmet ÖLMEZ, Ankara: Simurg Yayınları.
- TOLKUN, S. (2009). *Özbekçede Fiilimsiler*, İstanbul: Dijital Sanat Yayınları.
- TULUM, M. M. (1997). *Özbekçe’de Tasvir Yardımcı Fiilleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11 (Nesir-Nazım)*, (1998). Türkmenistan Türk Edebiyatı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- WELSAPAR, A. (2004). *Böwsülen Tümlük (Roman)*, Stockholm: Gün Neşirýatı.
- WELSAPAR, A. (2010). *Aýpi Hakynda Rowaýat (Gysga Roman)*, Stockholm: Gün Neşirýatı.
- YLÝASOWA, G. (2005). *Türkmen Halk Yrym-Ynançlary*, Aşgabat: Türkmenistanyň Milli Medeniýet “Miras” Merkezi.